

Łukasz Burliga

Rola nauczyciela w pomocy dzieciom w rodzinach migracyjnych

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 1,
81-96

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Łukasz Burliga

Zespół Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Gronkowie

Rola nauczyciela w pomocy dzieciom w rodzinach migracyjnych

The Teacher's Role in Helping Children
in Migrant Families

Wstęp

Rola nauczyciela i szkoły wobec dziecka znajdującego się w trudnej sytuacji, jaką jest życie w rodzinie migracyjnej, należy do bardzo ważnych. Nauczyciel edukacji elementarnej ma nie tylko możliwość pomocy dziecku, ale również może kreować jego postawy społeczne i kulturalne oraz przygotowywać je do samodzielnego i wartościowego kierowania rozwojem własnej osobowości, a także podejmowania mądrych decyzji. Niewątpliwie dla dziecka wychowywanego bez rodziców jest to bardzo ważne¹. M. Pleniewicz pisze, że nauczyciela wczesnych lat nauki winny cechować: „kontaktowość, optymizm pedagogiczny, serdeczne zainteresowanie dzieckiem, cierpliwość, tolerancja, odpowiedzialność za zdrowie fizyczne, bezpieczeństwo i prawidłowy rozwój dziecka”².

Zjawisko eurosieroctwa

Wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej w roku 2004 rozpoczęła się migracja zarobkowa milionów Polaków. Obywatele, nie mogąc znaleźć pracy w Polsce, wierząc w lepsze życie w Europie Zachodniej,

¹ Por. M. Pleniewicz, *Nauczyciel wczesnej edukacji w okresie przemian społeczno-ustrojowych*, „Wychowanie na co Dzień”, 84(2000) 9, s. 8.

² Tamże, s. 9.

masowo wyjeżdżali z kraju. Główne kierunki wyjazdów to Niemcy, Wielka Brytania, Irlandia, Skandynawia. Zdarzało się, że wyjeżdżał jeden rodzic w celach zarobkowych, ale były również przypadki, że wyjeżdżały całe rodziny lub sami rodzice, pozostawiając dzieci pod opieką krewnych³. W ślad za *Encyklopedią Pedagogiczną* możemy wyróżnić następujące typy rodzin migracyjnych: „rozłączone, w których ojciec lub matka wychowuje dziecko (dzieci) przy ograniczonym udziale drugiego rodzica na skutek jego czasowej nieobecności oraz migracyjne, w których rodzice przebywają za granicą w celach zarobkowych bez zamiaru pozostania tam na stałe”⁴.

W zależności od wybranego kryterium można wyróżnić poszczególne typy rodzin migracyjnych. Uwzględniając czas nieobecności, wymienia się: „okresowe rodziny migracyjne, w których rodzice systematycznie migrują na krótkie okresy – kilkumiesięczne oraz długotrwałe rodziny migracyjne, w których rodzice przebywają za granicą od jednego roku do kilkunastu lat”⁵.

Zjawisko to w języku popularnym nosi miano eurosieroctwa. W literaturze przedmiotu możemy spotkać różne definicje tego pojęcia. Autor artykułu przyjął definicję S. Kozaka: „Eurosierota to dziecko, które wychowuje się bez co najmniej jednego rodzica, który wyjechał za granicę w celach zarobkowych. Eurosieroctwo natomiast to fakt nieposiadania przez kogoś (niepełnoletniego) obojga rodziców lub jednego rodzica, którzy opuścili kraj za pracą. To zjawisko zalicza się jako jedno z poddziedzin «sieroctwa społecznego» (stan określający sytuację i położenie społeczne dzieci wychowywanych poza rodziną w domach dziecka lub w rodzinach zastępczych, np. ze względów innych niż śmierć rodziców)”⁶. Trudne jest precyzyjne oszacowanie skali eurosieroctwa, można podawać jedynie dane przybliżone. Przykładowo w roku 2009 według badań Fundacji Prawo Europejskie w około 110 tysięcy polskich rodzin dzieci wychowują się bez co najmniej jednego z rodziców⁷.

Eurosieroctwo a życie rodzinne i społeczne

Skutki eurosieroctwa ujawniają się na różnych płaszczyznach, poczynając od skutków dla kraju, danej społeczności lokalnej, rodzin, ale szczególnie negatywnie oddziałują na dzieci i ich edukację. Jak podaje

³ Por. S. Trusz, M. Kwiecień, *Spoleczne piętno eurosieroctwa*, Warszawa 2012, s. 27-30.

⁴ *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. T. Pilch, Warszawa 2006, s. 333.

⁵ Tamże.

⁶ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010, s. 113.

⁷ Por. tamże, s. 116.

S. Kozak, „są to skutki psychologiczne (dla rozwoju osobowości dziecka), niezaspokojenie potrzeb: miłości, przynależności, bezpieczeństwa i bliskości. Skutki pedagogiczne nieobecności rodziców to często brak pozytywnych ocen w szkole, arogancja do nauczyciela, koleżanek i kolegów w szkole. Niestety zdarzają się też nawet próby samobójcze (czasami jest to tylko chęć zwrócenia na siebie uwagi). Z innych form niedostosowania społecznego wymienia się w literaturze psychologicznej i pedagogicznej – kradzieże, bądź uzależnienia od alkoholu, narkotyków bądź nikotyny”⁸. W tym punkcie własnych rozważań należy wyjaśnić, dlaczego tak ważne z punktu widzenia rozwoju i potrzeb dziecka jest wychowywanie go w pełnej rodzinie, to znaczy przez obojga rodziców. Różne są definicje rodziny w literaturze przedmiotu, w zależności od przyjętego kryterium i przedmiotu badań. Najogólniej przyjmuje się, że rodzina: „potocznie określana mianem podstawowej komórki społeczeństwa jako mała grupa społeczna; stanowi ona duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób, skupionych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną; wśród innych grup rodzinę wyróżnia współwystępowanie następujących cech: wspólne zamieszkiwanie członków, wspólne nazwisko, wspólna własność, ciągłość biologiczna i wspólna kultura duchowa wyrastająca na gruncie miłości”⁹.

W literaturze znajdziemy również inną definicję rodziny: „rodzina to nie tylko grupa osób pozostająca w określonych wzajemnych relacjach. Jest to system, grupa wzajemnie powiązanych ze sobą ludzi, z których każdy oddziałuje silnie na pozostałych. Rodzina jest pierwszą, podstawową i naturalną grupą społeczną. Właśnie w niej dziecko rozwija się fizycznie i psychicznie. W rodzinie tworzą się określone normy, regulujące zachowanie jej członków oraz role i pozycje wytwarzające wzajemne oczekiwania i wymagania. To tu człowiek kształtuje swoją osobowość, poszukuje autorytetu i wzorców do naśladowania”¹⁰. Powszechnie znany nam jest obraz rodziny, w którego skład wchodzi rodzice i dzieci. W tym znanym nam obrazie zadaniem rodziców jest sprawowanie opieki, kontroli oraz wychowywanie dziecka. Opieka ze strony rodziców ma głównie za zadanie zaspokojenie tych podstawowych potrzeb, takich jak: zapewnienie pożywienia, bezpieczeństwa ekonomicznego i mieszkaniowego,

⁸ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, dz. cyt., s. 112.

⁹ *Encyklopedia Pedagogiczna*, dz. cyt., s. 306.

¹⁰ K.K. Przybycień, M. Przybycień, *Emigracja – lekarstwo czy trucizna. Sytuacja rodzinna dzieci emigrantów w świetle badań własnych*, [w:] *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, red. B. Więtekiewicz, Stalowa Wola 2011, s. 65.

oraz potrzeb wyższego rzędu, takich jak na przykład: potrzeby emocjonalne, potrzeby więzi, miłości, akceptacji, troski¹¹.

Ważną funkcją rodziców jest również sprawowanie kontroli nad dziećmi. Piecza ta obejmuje szereg różnorodnych sfer życia dziecka, jak: szkoła, życie osobiste, funkcjonowanie w społeczeństwie, kontakty z rówieśnikami. Ważne jest, aby kontrola była sprawowana cały czas i towarzyszyła rozwojowi dziecka, aby dziecko cały czas czuło, że rodzice są obecni w jego życiu i się nim opiekują. Z drugiej strony piecza powinna być adekwatna do wieku i rozwoju dziecka, to znaczy im dziecko mniejsze, tym więcej kontroli i czujności wymaga, natomiast wraz z wiekiem i nabywaniem większej samodzielności i kompetencji życiowych znaczenie kontroli rodzicielskiej powinno być ograniczane¹². Do sprawowania opieki i kontroli potrzebni są oboje rodzice, co wynika z wielu czynników. Przede wszystkim z tradycyjnego modelu rodziny, uwzględniającego podział ról w rodzinie, gdzie matka z natury jest bardziej opiekuńcza, a rolą ojca jest większe wymaganie i kontrolowanie dziecka. Opisane wyżej przykładowe zadania i obowiązki rodziców mają charakter prawny. Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy w równy sposób traktuje matkę i ojca w zakresie wykonania władzy rodzicielskiej. Jeżeli władza rodzicielska jest wykonywana w sposób nieprawidłowy, to znaczy gdy zagrożone jest dobro dziecka, sąd rodzinny może wydać odpowiednie zarządzenia, a nawet ograniczyć władzę rodzicielską jednego z rodziców lub obojga, a w skrajnych przypadkach może pozbawić wykonywania władzy rodzicielskiej rodziców dziecka¹³. Warto zwrócić uwagę, że migracja zarobkowa może przyczyniać się do rozwodów, a to z kolei przekłada się na sytuację dzieci, bowiem zaburza ich poczucie bezpieczeństwa, wywołuje negatywne emocje i może powodować różne nieprawidłowe reakcje i zachowania¹⁴.

A. Zwoliński podkreśla, że „wśród zaobserwowanych u dzieci skutków rozstania rodziców wymienia się najczęściej: lękliwość, płaczliwość, szukanie bliskości z dorosłymi, agresywność, a u większych dzieci: kłopoty szkolne i problemy społeczne. Emocjonalne problemy są przeważnie przezwyciężane przez dzieci po okresie około dwóch lat, chociaż skutki rozvodu ciąży im przez całe życie (badania amerykańskie mówią, że po 20 latach około 70% dzieci rozwiedzionych rodziców było zadowolonych i dobrze sobie radziło w życiu)”¹⁵. Samotne rodzicielstwo ma też skutki

¹¹ Por. A. Kwak, *Społeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, Warszawa 2008, s. 24.

¹² Por. tamże.

¹³ Por. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy, Dz. U. 1964, Nr 9, poz. 59 z późniejszymi zmianami.

¹⁴ B. Więckiewicz, *Eurosieroty – cena emigracji*, [w:] *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, dz. cyt., s. 17-18.

¹⁵ A. Zwoliński, *Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa*, Kraków 2012, s. 74.

i konsekwencje dla innych sfer życia, jak rozwój płciowości dziecka. Dla dziecka na każdym etapie jego rozwoju jest ważne, aby miało w pobliżu ojca i matkę, bowiem dzięki temu ma wzorce ról społecznych, w tym płciowych, i samo kształtuje sobie obraz mężczyzny i kobiety. Dla dziewcząt pierwszym obiektem jest matka, a dla chłopców – ojciec. Szczególnie jest to determinowane u chłopców, bowiem typ rodziny jest ważny w budowaniu i odczuwaniu męskości. Wielu badaczy podkreśla, że prawidłowa identyfikacja z płcią może przebiegać tylko wtedy, jeżeli dziecko ma kontakt z ojcem i matką. Dziecko za pośrednictwem symboli, norm i wartości, którym każdy z rodziców nadaje znaczenie i sens, ma bogatsze spektrum odgrywanych ról społecznych i znaczenia nadawanego tym rolom¹⁶.

Autorzy zauważają także, że kwestie wzorców rodzicielskich przedstawia się w ten sposób, iż: „w rodzinie pełnej dzieci mają nie tylko możliwość zdobycia podstawowej identyfikacji w zakresie płci przez utożsamianie się z rodzicami tej samej płci, a odróżnienie się od rodziców płci przeciwnej. Do pewnego stopnia mogą się identyfikować w zakresie niektórych cech wzoru osobowego z rodzicami płci przeciwnej. Taka identyfikacja «na krzyż» w zakresie niektórych cech jest pożądana. Chłopcu bliskość wzoru osobowego matki pozwoli w przyszłości na lepsze zrozumienie żony i córki, niż gdyby wzór osobowy matki odrzucił całkowicie i nic z niego nie włączył do własnego postępowania”¹⁷. Jak widać, zubożenie świata emocjonalnego dziecka poprzez pozbawienie go jednego z rodziców, najczęściej ojca, powoduje niepełny obraz życia rodziny. W odniesieniu do problematyki eurosieroctwa nawet doraźny kontakt rodzica z dzieckiem poprzez nowoczesne sposoby łączności lub okazjonalne przyjazdy nie jest wystarczający dla jego prawidłowego rozwoju i zaspokojenia jego potrzeb. Warto wspomnieć w ślad za I. Szczygielską, że wyjazd jednego z małżonków (zwłaszcza wśród młodych małżeństw) poza granice kraju powoduje ryzyko zdrad, zaniku więzi oraz braku zaspokojenia potrzeb w rodzinie. Jak zaznacza autorka, problem ten dostrzegają dzieci, które piszą w swoich wypracowaniach, że zdarzają się przypadki, iż jeden z małżonków znajduje sobie nowego partnera i nie wraca już do kraju. Dzieci mają świadomość, że decyzje o wyjeździe za granicę winny być podejmowane roztropnie, tak aby nie wiązała się on ze stratą dla rodziny¹⁸.

¹⁶ Por. E. Napora, *Samotne rodzicielstwo i jego konsekwencje dla rozwoju płciowości dziecka – zagrożenie czy nadzieja*, [w:] *Czego obawiają się ludzie*, red. M. Libiszowska-Zóttowska, Warszawa 2007, s. 253-254.

¹⁷ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, dz. cyt., s. 134.

¹⁸ Por. I. Szczygielska, *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodziny*, Warszawa 2013, s. 200.

Wśród rodaków, którzy wyjechali wraz ze swoimi rodzinami poza granice kraju, występuje również wiele nieprawidłowych zachowań, postaw, a nawet patologii. S. Kozak pisze, że na przykład na Wyspach Brytyjskich wśród naszych rodaków wzrasta liczba dzieci zaniedbywanych, zagrożonych przemocą. Powodem tego są nieodpowiedzialne wyjazdy rodziców, którzy nie są do nich odpowiednio przygotowani i nie potrafią sobie poradzić w obcym kraju z różnymi przeciwnościami, na przykład brakiem znajomości języka i pracy. Pogłębiająca się patologia powoduje, że dochodzi do odbierania dzieci z polskich rodzin przez służby brytyjskie. Według organizacji polonijnych problem ten coraz bardziej narasta i może dotyczyć coraz większej grupy dzieci¹⁹.

W rozważaniach dotyczących migracji zarobkowej i jej wpływu na funkcjonowanie rodzin warto wspomnieć o sytuacji prawnej dzieci pozostawionych w kraju. A. Romaniuk pisze, że zgodnie z obowiązującym prawem w naszym kraju na rodzicach spoczywa obowiązek sprawowania pieczy i opieki na dziećmi. Ponadto polskie prawo mówi o tym, że władza rodzicielska winna być tak sprawowana, aby była ukierunkowana na dobro dziecka, uwzględniając jego interes oraz interes społeczeństwa. Warto wspomnieć, że oboje rodzice są zobowiązani troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i przygotować je do życia dorosłego, między innymi do pracy i funkcjonowania w społeczeństwie. Na rodzicach spoczywa również obowiązek dbania o majątek dziecka. Należy też pamiętać, że udział w sensie kontrolnym w sprawowaniu władzy rodzicielskiej ma sąd opiekuńczy, który może w świetle obowiązującego prawa w sytuacji, gdy jest zagrożone dobro dziecka, ingerować w wykonywanie władzy rodzicielskiej²⁰. A. Romaniuk podaje najpełniejszą definicję W. Stojanowskiej, czym jest dobro dziecka: „kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego dobra dziecka z interesem społecznym”²¹. Powszechnie wiemy, że brak jednego z rodziców, albo obojga, naraża dziecko na to, że jego szeroko rozumiane dobro i rozwój zostaje zagrożony i może mieć to negatywne

¹⁹ Por. S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, dz. cyt., s. 128.

²⁰ Por. A. Romaniuk, *Prawne aspekty rodzicielstwa – władza rodzicielska*, [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, dz. cyt., s. 114-116.

²¹ Tamże, s. 116.

konsekwencje dla rozwoju dziecka. Dlatego, jeśli już dochodzi do sytuacji, że oboje rodzice zostali zmuszeni do wyjazdu, dziecku należy zapewnić opiekę nie tylko na co dzień, ale też opiekę prawną. Zapewnienie opieki prawnej dziecku jest o tyle ważne, że w życiu codziennym dochodzi do wielu sytuacji, kiedy należy podjąć w imieniu dziecka różnego typu decyzje oraz reprezentować je w wielorakich sytuacjach. M. Szyszka zaznacza, że „jest wiele sytuacji, w których tylko opiekun prawny może podejmować decyzje związane z dzieckiem, może otrzymywać ważne informacje lub podejmować konieczne działania, reprezentować dziecko przed organami państwa i podczas czynności prawnych. W praktyce sprowadza się to do zaniechania wielu czynności przed organami państwa i podczas czynności prawnych. Dochodzi również do zaniechania wielu czynności przez instytucje i odpowiednie służby (nieraz w «łżejszych» sprawach omijanie prawa)”²².

Rola instytucji wobec zjawiska eurosieroctwa (w tym szkoły)

Problemy rodzin migracyjnych są przedmiotem zainteresowania i polem działania wielu służb i instytucji. Mogą to być zarówno służby państwowe i samorządowe, na przykład sąd rodzinny, policja, ośrodki pomocy społecznej, szkoły oraz stowarzyszenia i fundacje działające na rzecz rodzin i dzieci zagrożonych. Warto tu dodać, że dużą rolę w budowaniu systemu pomocowego dziecka odgrywa nauczyciel, który współpracuje z wyżej wymienionymi instytucjami i organami państwa. Istotna jest wymiana informacji między nauczycielem i wyżej wymienionymi podmiotami oraz ustalenie wspólnych działań na rzecz dziecka i rodziny. W ten sposób nauczyciel buduje system pomocowy dla dziecka i rodziny. Jak podaje M. Szyszka, pomoc ta winna być przede wszystkim ukierunkowana na rodzinę poprzez takie działania, jak:

- „kompensację społeczną rozumianą jako wyrównywanie braków środowiskowych i organicznych, które może mieć charakter pomocy społecznej dziecku i rodzinie oraz pomocy wychowawczej;
- profilaktykę wychowawczą traktowaną jako działalność związaną z neutralizowaniem wpływu czynników powodujących potencjalne zagrożenia rozwoju biosocjokulturalnego; może być bezpośrednio ukierunkowana na dziecko, polegać na stymulowaniu rozwoju, bądź na rodzinę przez wzbogacanie wiedzy rodziców o uwarunkowaniach rozwoju dziecka;
- ratownictwo natomiast zjawia się z zewnątrz w razie nagłego nieszczęścia lub klęski i doraźnie zwalcza działania złego losu i pierwsze jego skutki”²³.

²² M. Szyszka, *Pomoc dziecku i rodzinie migracyjnej. Formy i zakres pomocy w opinii społecznej*, [w:] *Rodzina. Kondycja i przemiany*, red. M. Świątkiewicz-Mośny, Kraków 2011, s. 36.

²³ Tamże, s. 26.

Jak podaje B. Sordyl, z perspektywy służb socjalnych na przykładzie gminy Andrychów działania wobec rodzin migracyjnych powinny uwzględniać przede wszystkim:

- „diagnozę sytuacji takiej rodziny (kto wyjeżdża, ile dzieci zostaje w kraju, kto się nimi opiekuje, jakie pojawiły się problemy w rodzinie);
- poinformowanie rodziców o rozwoju i funkcjonowaniu dzieci w sytuacji rozłąki oraz uświadomienie o możliwości pojawienia się ewentualnych negatywnych skutków w sytuacji długiej nieobecności opiekuna prawnego;
- wyjaśnienie rodzicom (w szczególności samotnym lub takim, którzy razem decydują się na wyjazd zagraniczny), iż dziecko pozostawione w kraju powinno mieć ustanowionego opiekuna prawnego;
- poinformowanie rodzin o możliwości skorzystania z usług określonych specjalistów (pomocy psychologicznej, pedagogicznej, socjalnej, prawnej) w sytuacji wystąpienia problemów, z którymi nie umieją sobie samodzielnie poradzić;
- wskazanie rodzicom możliwości zapewnienia dziecku/dzieciom opieki pozaszkolnej na terenie gminy Andrychów (takich jak zajęcia w świetlicach czy pomoc dydaktyczna w szkołach);
- ustalenie dyżurów telefonicznych specjalistów w ośrodkach pomocy społecznej (psychologa, pedagoga, prawnika, pracownika socjalnego), którzy będą udzielać właściwych informacji tym osobom, które z różnych względów chcą zachować anonimowość lub aktualnie przebywają za granicą;
- zorganizowanie «spotkania rodzinnego» pod kierunkiem pracownika socjalnego w sytuacji, gdy członkowie rodziny oraz ich otoczenie wyraża gotowość do podjęcia działań, mających na celu pomoc dzieciom;
- opracowanie harmonogramu spotkań z rodziną, w której osoba przebywająca za granicą wraca do kraju i wskazuje trudności w zakresie re-adaptacji do środowiska”²⁴.

Duża rola w zakresie pomocy dziecku z rodziny migracyjnej spoczywa na instytucjach oświatowych. Jak podaje I. Szczygielska, dla nauczycieli brak informacji o tym, kto sprawuje opiekę nad dzieckiem, staje się dość dużym problemem. Nauczyciel ma trudności z uzyskaniem informacji, kogo informować o wynikach edukacyjnych oraz o problemach wychowawczych ucznia. Dochodzi też do kłopotliwych sytuacji w zakre-

się wyjazdów dzieci na wycieczki, bowiem niezbędna jest wtedy pisemna zgoda opiekuna prawnego. Szkole jest też trudniej skierować dziecko do odpowiedniej poradni w celu zdiagnozowania ewentualnych dysfunkcji. Przebadanie dziecka w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej oraz dostosowanie kształcenia dziecka (np. w sytuacji, gdy dziecko musi mieć kształcenie specjalne lub indywidualne) wymaga ścisłej współpracy z rodzicami dziecka i ich zgody. Na rodzicach również spoczywa obowiązek zgłoszenia dziecka do przedszkola. Jak widzimy, szkoła stoi przed dużym wyzwaniem wobec dziecka, którego rodzice wyjechali z kraju, i dlatego istotne znaczenie ma postawa nauczyciela, wychowawcy, a szczególnie pedagoga i psychologa szkolnego²⁵.

Poza instytucjami państwowymi pomocą dla rodzin migracyjnych zajmują się również stowarzyszenia i fundacje. Nauczyciel w swojej pracy powinien z nimi współpracować zwłaszcza na szczeblu lokalnym. Przykładowo Fundacja Prawo Europejskie podejmuje takie działania jak:

- „Udostępnienie pomocy prawnej rodzinom i osobom ze szczególnym uwzględnieniem dzieci, młodzieży i osób starszych, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej w wyniku emigracji zarobkowej członków rodzin zobowiązanych do świadczenia opieki.
- Upowszechnienie wiedzy o przepisach prawa krajowego i międzynarodowego, w tym unijnego, dotyczącego alimentacji oraz ochrony rodzin.
- Przeprowadzenie szkoleń dla pracowników ośrodków opieki społecznej i pomocy rodzinie, kuratorów sądowych, zawodowych i społecznych oraz wolontariuszy licznych organizacji obywatelskich z zakresu prawnych i społecznych aspektów eurosieroctwa.
- Pobudzenie wrażliwości społecznej na zjawisko eurosieroctwa oraz na możliwość organizowania pomocy środowiskowej i sąsiedzkiej.
- Zainspirowanie ruchu wolontariackiego w uczelniach wyższych, organizacjach i środowiskach młodzieżowych do opieki nad rodzinami i osobami dotkniętymi eurosieroctwem.
- Objęcie inicjatyw legislacyjnych w Komisji Europejskiej oraz w Parlamencie Europejskim w celu usprawnienia i ujednoczenia procedur alimentacyjnych oraz ścigania sprawców przestępstw przeciw rodzinie.
- Uaktywnienie działań polskiej prokuratury i policji w postępowaniach związanych z eurosieroctwem²⁶.

²⁵ Por. I. Szczygielska, *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodziny*, Warszawa 2013, s. 138-140.

²⁶ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, dz. cyt., s. 143.

Ponadto Fundacja postanowiła:

1. Otworzyć internetowy ośrodek doradztwa prawnego, który będzie świadczył pomoc prawną potrzebującym w sprawach zgłaszanych przez gminne ośrodki pomocy społecznej, organizacje pomocowe i osoby fizyczne.

2. Przeszkolić 4000 kuratorów sądowych oraz 4000 pracowników służb pomocy społecznej z zakresów prawnych i społecznych aspektów eurosieroctwa, w tym postępowań alimentacyjnych, poszukiwawczych etc.

3. Przeprowadzić dalsze badania zjawiska eurosieroctwa, w tym analizę systemów prawnych, regulujących transgraniczne dochodzenie świadczeń alimentacyjnych i obowiązków opieki nad rodziną²⁷.

Rola nauczyciela edukacji elementarnej w pomocy dzieciom z rodzin migracyjnych

Sytuacja taka wymusza na nauczycielu szczególne kompetencje, umiejętności i predyspozycje, aby służyć pomocą dzieciom znajdującym się w rodzinach migracyjnych. Powinno więc kłaść się większy nacisk na kompetencje takie jak:

- „diagnostyczne, związane z poznawaniem uczniów i ich środowiska;
- komunikacyjne, określone jako wiedza na temat procesu komunikowania, a także umiejętność efektywnego nadawania i odbierania komunikatów;
- kompetencje w dziedzinie kontroli i oceny osiągnięć uczniów, nazywane kompetencjami w zakresie diagnozy edukacyjnej;
- kompetencje interpretacyjne, dzięki którym nauczyciel nadaje znaczenie wszystkiemu, co dzieje się w jego otoczeniu;
- kompetencje realizacyjne (wykonawcze), związane ze znajomością zasad, metod i środków działania, umiejętnością posługiwania się nimi oraz gotowością „do wykonywania zadań”²⁸.

Opisane wyżej kompetencje, a zwłaszcza te diagnostyczne, są ważne, aby móc pomóc dziecku znajdującemu się w trudnej sytuacji rodzinnej czy szkolnej. Jedną z form pomocy dziecku w rodzinie migracyjnej może być terapia pedagogiczna. Należy bowiem przezwyciężyć trudności dzieci w nauce i wyeliminować ryzyko niepowodzeń edukacyjno-wychowawczych. Nauczyciel, aby skutecznie prowadzić oddziaływania terapeutyczne, powinien mieć odpowiednią wiedzę i umiejętności oraz predyspozycje psychiczne. Powinien pamiętać, że celem terapii jest do-

²⁷ Tamże, s. 143-144.

²⁸ A. Jakubowicz-Bryx, *Źródła kompetencji zawodowych nauczycieli wczesniej edukacji*, „Wychowanie na co Dzień”, 226-227(2012) 7-8, s. 23.

bro dziecka – poprawa jego sytuacji edukacyjnej, rozwojowej i środowiskowej. Istotne jest, aby w prowadzonej terapii wzbudzić w dziecku aktywność, tak aby stało się uczestnikiem zmian zachodzących w jego życiu i nauce. Tylko wtedy terapia ma szansę powodzenia i staje się efektywna²⁹. Jedną z ważnych i łatwo dostępnych form terapii w pracy nauczyciela edukacji elementarnej wobec dziecka z rodziny migracyjnej jest biblioterapia. Nauczyciel, proponując dzieła literackie w ramach biblioterapii, winien je starannie dobrać, tak aby z jednej strony zainteresowały dziecko, a z drugiej uwzględniały jego dotychczasowe doświadczenia i obecną sytuację. Książka dobrze dobrana może oddziaływać na różne strefy percepcji: intelektualną, emocjonalną, wolitywną i czynnościową. Realizacja tych zadań, szczególnie dotyczących rozładowania negatywnych emocji, pomoże dziecku radzić sobie z negatywnymi uczuciami, jak na przykład bólem, niepewnością, strachem, samotnością, cierpieniem. Dziecko, identyfikując się z postaciami literackimi, ma możliwość nazywania swoich uczuć w kontekście tych opisanych przez bohaterów lektury. Ponadto przeżycia postaci literackich mogą ułatwić dziecku radzenie sobie z własnymi emocjami, frustracjami i brakiem poczucia bezpieczeństwa. W ten sposób prowadzona biblioterapia nie tylko pomaga dziecku w trudnej sytuacji, ale wspiera jego wszechstronny rozwój³⁰.

W literaturze podaje się wiele form terapii, które nauczyciel może wykorzystać w pracy z dzieckiem znajdującym się w trudnej sytuacji. Jedną z form takich oddziaływań jest muzykoterapia. M. Szymczyk pisze, że „Muzykoterapia jest jedną z form psychoterapii określanej jako zamierzone korygowanie zaburzeń czynności organizmu środkami psychologicznymi. W sensie ścisłym jest celowym stosowaniem muzyki, którym terapeuta wychodzi od aktualnego psychicznego stanu pacjenta i wybiera rodzaj muzyki odpowiadający temu stanowi. Następnie muzyka zostaje zmieniana, aby prowadzić emocje w pożądanym przez terapeutę kierunku. Zarówno słuchanie muzyki, jak i samodzielne muzykowanie oddziałują na stan emocjonalny i pobudzają fantazję słuchacza. W terapii kreatywnej rola zajęć muzyczno-ruchowych jest ogromna. Zajęcia te wyrabiają poczucie rytmu, harmonii i równowagi wewnętrznej, wpływającej na koordynację ruchów, na wyrobienie prawidłowej postawy ciała. Zajęcia takie wyrabiają u dzieci szybką orientację i umiejętność koncentracji uwagi. Aby ćwiczenia ruchowe wykonywane przy muzyce były ciekawe i nie nużące, należy organizować je w formie zabawowej”³¹. Jak to

²⁹ Por. I. Czajkowska, K. Herda, *Zajęcia korekcyjno-kompensacyjne w szkole*, Warszawa 1996, s. 63-67.

³⁰ Por. M. Okrasa, *Biblioterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą*, [w:] *Kompetencje diagnostyczne i terapeutyczne nauczyciela*, red. D. Wosik-Kawali, T. Zubrzycka-Maciąg, Kraków 2011, s. 207-211.

³¹ M. Szymczyk, *Arteterapia*, „Wychowawca” (2007) 4, s. 22.

zostało powyżej opisane, muzykoterapia może być pomocna dzieciom znajdującym się w trudnej sytuacji i może być z powodzeniem stosowana przez nauczycieli, zwłaszcza nauczycieli edukacji elementarnej.

Ważne, aby nauczyciel znał i umiał zastosować inne metody terapeutyczne w pracy z dzieckiem. Kolejną metodą terapeutyczną stosowaną przez nauczyciela może być terapia sztuką. M. Szymczyk pisze: „Zajęcia muzyczno-ruchowe dobrze jest kończyć ekspresją plastyczną uznawaną za bezpieczną formę wyrazu dziecka. Ma ona na celu odprężenie dzieci, a zarazem ukazanie poprzez sztukę ich przeżyć wewnętrznych związanych z zajęciami. Emocje, uczucia, postawy ujawnią się znacznie w sztuce dziecka. Pomaga ona rozładować napięcie emocjonalne i wytworzyć pozytywny stosunek do przedmiotów i zjawisk. Może też być odwrotnie, kiedy to rysunek jest wyrazem napięć, co może się objawiać na przykład sztywnym schematem będącym ucieczką od własnych emocji i uczuć. Dzięki rysunkom mogą odsłaniać i rozwiązywać konflikty, do których w inny sposób nie potrafiłyby dotrzeć”³². Jak widać, poprzez proste metody, na przykład zajęcia plastyczne, nauczyciel ma możliwość zdiagnozowania dziecka, a także pozwala mu rozładować emocje i napięcia. Taka forma terapii podczas zajęć może być z powodzeniem stosowana w edukacji elementarnej, bowiem jest łatwa do zastosowania oraz nie pociąga za sobą znacznych kosztów i problemów organizacyjnych.

Nauczyciel wobec dziecka znajdującego się w trudnej sytuacji rodzinnej może zastosować terapię zabawową. Ta forma terapii jest łatwa do zastosowania wobec dzieci młodszych. M. Szymczyk pisze: „pomoc dziecku z takiej rodziny musi polegać w pierwszym rzędzie na umożliwieniu mu przeżycia i wykształcenia tego wszystkiego, co jest dla niego niezbędne w celu rozwoju osobowości, a czego nie miało możliwości przeżyć we własnej rodzinie. Poprzez włączenie dziecka w gry i zabawy z rówieśnikami dajemy mu szansę poznania innych niż typowe dla jego rodziny formy konstatujące wspólnotę. W terapii dziecko musi doświadczać, że jest lubiane i potrzebne. Powinno nauczyć się rozwiązywać problemy poprzez działanie, a nie ucieczkę. Należy pomóc mu zrozumieć, że nie ma obowiązku ani potrzeby dopasowania się do każdej aktualnej sytuacji. Opanowanie strachu pozwala dziecku uzyskać niezbędny mu spokój, który z kolei owocuje wzrostem zdolności do koncentracji”³³. Jak to zostało wyżej opisane, taka prosta i naturalna potrzeba, jak potrzeba zabawy, może mieć wpływ na pozytywny rozwój dziecka i przyczynić się do pokonania przez niego trudności, barier i przeszkód oraz może pomóc mu przezwyciężyć trudności rodzinne. Zabawa pomaga dziecku nawią-

zywać relacje z rówieśnikami oraz uczy go nowych doświadczeń i przeżyć. Nauczyciel taką terapię może stosować na dwa sposoby³⁴: po pierwsze, „terapeuta nadaje zabawie pewne ogólne ramy, nakreśla sytuację, a następnie pozwala na jej spontaniczny rozwój. Dziecko może improwizować w dowolnych kierunkach. Po drugie, terapeuta jest odpowiedzialny za rozwój akcji i miejsca, czas w którym się ona odbywa itp., niekiedy dziecko przejmuje gotowe dialogi, choć ostateczny finał może być pozostawiony spontanicznemu rozwojowi”³⁵. U. Klusek pisze, że: „najbardziej potrzebny jest teraz dzieciom i młodzieży kontakt z człowiekiem-wychowawcą, który ma czas, który chce wyjaśniać świat i nazywać rzeczy po imieniu. Jak uczyć? Formy są tak różne jak uzdolnienia i możliwości poszczególnych osób. Formę można dostosować do zapotrzebowań, warunków, możliwości lokalowych, czasowych i osobowych. Ważne tylko, żeby wiedzieć – bardzo jasno i wyraźnie – co chce osiągnąć?”³⁶.

Podsumowanie

Na podstawie zgromadzonej literatury można stwierdzić, że współczesny nauczyciel, stojąc wobec zagrożeń cywilizacyjnych, musi podejmować wiele działań wspierających jego pracę wychowawczą w szkole. W pracy z dzieckiem z rodzin migracyjnych ma do dyspozycji wiele instytucji i stowarzyszeń, które profesjonalnie zajmą się problemami prawnymi, społecznymi czy wychowawczymi. W celu nawiązania współpracy z instytucjami musi się zorientować, które z nich działają w jego środowisku. Nawiązując współpracę z instytucjami, może się stać organizatorem kompleksowej pomocy dziecku i jego rodzinie. Powyższe rozważania pokazują, że nie tylko nauczyciel może pomagać, ale również może inicjować pomoc świadczoną przez inne służby i instytucje. Warto, aby współczesny nauczyciel był otwarty na współpracę z innymi oraz całym sercem zaangażowany w pomoc dziecku. Tylko wtedy może skutecznie pomagać, a zarazem wykonywać swój zawód dobrze – profesjonalnie oraz czuć się spełnionym pedagogiem.

Bibliografia

Czajkowska I., Herda K., *Zajęcia korekcyjno-kompensacyjne w szkole*, WSiP, Warszawa 1996.

Encyklopedia Pedagogiczna, red. T. Pilch, „Żak”, Warszawa 2006.

Jakubowicz-Bryx A., *Źródła kompetencji zawodowych nauczycieli wczesnej edukacji*, „Wychowanie na co Dzień”, 226-227(2012) 7-8, s. 23.

³⁴ Por. tamże, s. 22-23.

³⁵ Tamże, s. 23.

Kłusek U., *Przeciw pustce i umieraniu duszy*, „Wychowawca”, (2007)4, s. 15.

Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Difin, Warszawa 2010.

Kwak A., *Spoleczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008.

Napora E., *Samotne rodzicielstwo i jego konsekwencje dla rozwoju płciowości dziecka – zagrożenie czy nadzieja*, [w:] *Czego obawiają się ludzie*, red. M. Libiszowska-Zółtowska, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.

Okrasa M., *Biblioterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą*, [w:] *Kompetencje diagnostyczne i terapeutyczne nauczyciela*, red. D. Wosik-Kawali, T. Zubrzycka-Maciąg, „Impuls”, Kraków 2011.

Plenkiewicz M., *Nauczyciel wczesnej edukacji w okresie przemian społeczno ustrojowych*, „Wychowanie na co Dzień”, 84(2000)9.

Przybycień K., Przybycień M., *Emigracja – lekarstwo czy trucizna. Sytuacja rodzinna dzieci emigrantów w świetle badań własnych*, [w:] *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, red. B. Więckiewicz, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Stalowa Wola 2011.

Romaniuk A., *Prawne aspekty rodzicielstwa – władza rodzicielska*, [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008.

Sordyl B., *Rodzina migracyjna jako nowa przestrzeń pracy socjalnej – doświadczenia pracowników Ośrodka Pomocy Społecznej w Andrychowie*, [w:] *Praca socjalna. Kształcenie, działanie, konteksty*, red. A. Kanios, M. Czechowska-Bieluga, „Impuls”, Kraków 2010.

Szczygielska I., *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodziny*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

Szymczyk M., *Arteterapia*, „Wychowawca”, (2007)4.

Szyska M., *Pomoc dziecku i rodzinie migracyjnej. Formy i zakres pomocy w opinii społecznej*, [w:] *Rodzina. Kondycja i przemiany*, red. M. Świątkiewicz-Mośny, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

Trusz S., Kwiecień M., *Społeczne piętno eurosieroctwa*, Difin, Warszawa 2012.

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy, Dz. U. 1964, Nr 9, poz. 59 z późniejszymi zmianami.

Więckiewicz B., *Eurosieroty – cena emigracji*, [w:] *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, red. B. Więckiewicz, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Stalowa Wola 2011, s. 17-18.

Zwoliński A., *Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa*, Wyd. WAM, Kraków 2012.

Streszczenie

Powyższy artykuł jest próbą ukazania, w jakiej sytuacji znajdują się dzieci w rodzinach migracyjnych oraz jakiej pomocy potrzebują ze strony społeczeństwa i państwa, a szczególnie ze strony szkoły i nauczycieli. Ponadto znajduje się w nim kilka wskazówek do pracy z dzieckiem, które każdy nauczyciel może stosować na terenie szkoły. Przegląd piśmiennictwa na ten temat oraz własne refleksje wynikające z pracy zawodowej pedagoga szkolnego i kuratora sądowego ukazują problematykę eurosieroctwa jako zjawisko, które najbardziej dotyka dzieci w różnych sferach rozwojowych ich życia. Zostały też poruszone kwestie prawne związane z zakresem odpowiedzialności w sprawowaniu opieki i wychowaniu oraz prawidłowym wykonywaniem władzy rodzicielskiej przez prawnych opiekunów, a także konsekwencje prawne, jakie mogą ponieść rodzice dziecka za zaniedbania swoich obowiązków rodzicielskich w zakresie: opieki, rozwoju dziecka oraz narażenia go na ryzyko utraty zdrowia lub życia. Ważna jest rola pomocy udzielanej przez służby: państwowe, samorządowe (policję, ośrodki pomocy społecznej, kuratorską służbę sądową, pielęgniarki środowiskowe oraz inne). Szczególna rola spoczywa na szkołach i nauczycielach, którzy mogą rozpoznać problemy dziecka i udzielić mu niezbędnej pomocy. Ważne jest, aby rodziny i dzieci, borykające się z trudnościami, nie zostały bez adekwatnej pomocy. Artykuł nie wyczerpuje problematyki eurosieroctwa, ale dotyka istotnych kwestii dotyczących sytuacji dziecka w rodzinie migracyjnej i odpowiedzialności, która spoczywa na nauczycielu w zakresie pomocy temu dziecku.

Słowa kluczowe: nauczyciel, eurosieroctwo, rodzina, dziecko, szkoła.

The Teacher's Role in Helping Children in Migrant Families

Summary

This article sets out to present the situation of children from migrant families and to determine the kind of help they need from society and the state, and particularly from their schools and teachers. In addition, some useful suggestions are offered for working with such children – ones that every teacher could apply at their own school. Our survey of the literature relating to this topic, combined with our reflections stemming from the work of school-counselors and probation officers, show euro-orphanhood to be a phenomenon that typically affects children in a variety of areas pertaining to their lives and their development. Legal issues relating to the scope of responsibility in respect of their care and upbringing, and the

proper execution of parental authority by legal guardians, are also raised. The role fulfilled by the forms of assistance provided by services, and especially by teachers, is important if families and children suffering from these difficulties are not to remain without adequate help. This article certainly does not exhaust the euro-orphanhood issue, but does touch on important matters pertaining to both the situation of children from migrant families and the responsibility of teachers to help them.

Keywords: teacher, euro-orphanhood, family, child, school.

Adres do kontaktu:
e-mail: burliga1@o2.pl